

# Mu'tezile'yi Ortaya Çıkaran Sebepler | Feyza Nur Özel

Mu'tezile'nin ortaya çıkışını ve gelişimini anlayabilmek, toplumdaki dini ve kültürel zeminin yanı sıra ortamdaki sosyo-kültürel ve siyasi çevrenin beraber değerlendirilmesi önemlidir. Araplar dışındaki Müslüman çevre yani mevali, yaşadıkları aynı zamanda Mu'tezile'yi kurdukları Basra'nın ve yakınındaki Kufe'nin dini kültürel ve sosyal bakımdan farklılığa alan açan siyasi ayrışmalara izin veren bu yapı Mu'tezile'nin ortaya çıkmasına imkan tanımıştır. Müslüman toplumda yaşayan mevalinin dini, sosyo-kültürel ve siyasi bütün faaliyetlerinde İran kültüründen destek alması, Yunan felsefesinden faydalanması Mu'tezili düşünce sistemine katkısı yadsınamaz. Mu'tezili ekolünün ortaya çıkışında hem iç hem dış etkenler oldukça etkili olmuştur. Müslüman toplumda yaşanan karışıklıklar, itikadi ve siyasi tartışmalar ekolün ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2022-2023 GİRİŞ İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an ayetleri Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkan problemlere kolayca çözüm sağlamıştır. Yaşayan Kur'an olarak nitelendirilen Hz. Peygamber zamanında soruların muhatabı her zaman cevap bulmuştur. Fakat Hz. Peygamber vefat ettikten sonra genel olarak hicri birinci asırda ortaya çıkan problemlere Kur'an ve sünnet ışığında çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Akaid, kelam ve itikadi konularda müzakere ve tartışmalar bazı görüş farklılıklarının doğmasına sebep olmuştur. Bir süre sonra bazı grup ve oluşumların kendi temel görüşleri oluşmaya başlamıştır. Tartışma konularının pek çoğu tedvin edilmemiş ve mezheplere dönüşmemiştir. Topluluklarda oluşan düşünceler çoğu zaman siyasi alt temelli olmuştur. İkinci asırdan sonra bu yapı değişmeye başlamış ve beşinci asırla beraber tedvin dönemi başlamıştır. Tedvin dönemi Mu'tezililiğin ortaya çıkışıyla Yunan felsefe eserlerinin Arapça'ya tercüme edilmesine kadar devam etmiştir. Toplumda yaşanan itikadi boyuttaki konular Kur'an ve Sünnet'den metinlerle beraber akabinde akli prensipler oluşturma ve akıl yürütme metotlarını kullanan İslam alimleriyle beraber kelam ilmi oluşmaya başlamıştır. İslam düşüncesinde ortaya çıkan kelami ekollerin temelinde itikadi konuların yanı sıra siyasi, sosyal sebeplerde bulunmaktadır. 1. Mu'tezile'nin İsimlendirme Meselesi Sözlükte "uzaklaştırmak, ayırmak" anlamındaki a-z-l kökünden türeyen Mu'tezile kelimesi "ayrılıp bir köşeye çekilen, uzaklaşan" anlamına gelmektedir. Bu adlandırmanın ne zaman ve kimler için kullanıldığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. [1] En yaygın görüşü zikretmek gerekirse: Rivayete göre Hasan el-Basri Basra mescidinde ders halkasında iken dışarıdan bir adam gelip "Ey imam! Bir topluluk ortaya çıkmış, büyük günah işleyen kafir olduğunu söylüyor ve onları İslam dairesinin dışına çıkarıyor. Bir diğer grup ise büyük günah işleyenlerin ahirette kurtulacağı ümidini veriyor. Bu konu hakkında itikadi durum nedir?" diye sorar. Hasan Basri daha cevap vermeden ders halkasında bulunan Vasil b. Ata şöyle cevap verir. "Büyük günah işleyen bir kimse hakkında kesin olarak mü'mindir ya da kafirdir, diyemem. Belki o iki mertebe arasında bir yerdedir. El-menzile beyne'l- menzileteyn yani O, mü'min de değildir kafir de değildir der. Vasil cemaatten ayrılarak mescidin sütunlarına gider. Bunun üzerine hocası Hasan Basri i'tezele 'anna Vasil yani Vasil bizden ayrıldı der. Bu olaydan sonra Vasil ve taraftarlarına Mu'tezile denir. Diğer isimlendirmelerden bazıları ise şunlardır: Adalet ve Tevhid Topluluğu, Hakikat Topluluğu, Kaderiyye, Seneviyye ve Mecusiyye, Cehmiyye, Havariç, Vaidiyye ve Muattıladır. [2] 2. Mu'tezile'nin Doğuşuna Etki Eden Sebepler Mu'tezili fikirlerin oluşumunda iç ve dış faktörler etkili olmuştur. Müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilaflara çözüm arayışı Mu'tezili fikirlerin oluşumuna katkı sağlamıştır. Müslümanların yaşadığı ortamadaki siyasi, sosyal ve kültürel şartlar, mürtekeb-i kebire ve imamet meselesi, Allah'a nispet edilen isim ve sıfatlar, insan fiilleri, halku'l Kur'an bütün bu mevzular siyasi, fikri ve itikadi tartışmalara sebebiyet vermiştir. Fetihlerle genişleyen İslam coğrafyasına farklı din ve inançlara sahip insanlar dahil olmuştur. Bu kişilerin İslam'a karşı yönelttiği çeşitli soruları olmuştur. Bu soru ve itirazlara cevap verilmesi gerekmiştir. Aynı zamanda felsefi meselelerin konu olması ve tercümelerle beraber İslam inancının savunulması şart olmuştur. Bu görevi Mu'tezili alimler üstlenmiştir. Mu'tezile ekolünün teşekkül sürecinde en etkili olan olay kaçınılmaz şekilde İslam dinine karşı yapılan dış saldırılardır. Savunmanın ise selef metoduyla değil akli ön plana alarak yapılması gerekmiştir. Mu'tezili alimler akli önceleyerek kelam metodunu geliştirmişlerdir. Mu'tezili kelam metodu nakli ve akli aynı anda kullanmayı tercih etmiştir. Gerekli durumlarda aklın ışığı altında nakli tevil etme yoluna gitmişlerdir. Mu'tezile alimleri nasların anlaşılmasında ve toplumdaki problemlere çözüm üretirken akla önem verdiklerinden dolayı özgün bir metoda sahip olmuşlardır. Mu'tezile'nin

muhalifleri onları eleştirmek amacıyla Yunan felsefesinin ürünü olduklarını iddia etseler de bu kanıtlanamaz ve isabetsiz bir iddiadan öteye gitmemektedir. Mutezile alimleri Yunan felsefesini benimsememiş veya taklit etmemiştir. Aksine İslam inancına uygun olarak dönüştürmüş, yeniden inşa etmiştir. [3] 2.1. Müslümanlar Arasındaki Siyasi ve Dini İhtilaflar İslam tarihinde Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemi fetihlerle geçmiştir. Müslümanlar İslam'ın yayılmasıyla ve dış tehditlere karşı mücadelelerle meşgul olmuşlardır. Hz. Osman'ın halife olmasıyla beraber Ümeyye oğulları kaybettikleri nüfuzlarını yeniden kazanmışlardır. Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk altı yılı sakin geçmiş olsa da son altı yılı oldukça karışık geçmiştir. Hz. Osman'ın yakın akrabalarını devletin yüksek mevkilerine alması, ganimetlerde akrabalarını fazla gözetmesi birtakım problemlere sebep olmuştur. Ortaya çıkan tartışmalara halifeliğin meşru olup olmaması hakkında sorular meydana getirmiştir. Toplumdaki bu kargaşa Hz. Osman'ın şehit edilmesine sebep olmuştur. İslam toplumunda sükun ve istikrar dönemi sona ermiştir. Müslümanlar arasında iç çatışmalar başlamıştır. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra hilafet Hz. Ali'ye geçmiştir. Toplumun bazı kesimleri Hz. Ali'den Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmasını talep etmiştir. Hz. Ali dönemine iç karışıklıklar daha da atınca İslam toplumunda dini ve siyasi ayrışmayı derinleştirecek iki büyük tarihi olay yaşanmıştır. Bu olaylardan ilki Hz. Aişe ile Hz. Ali arasında yaşanan birçok Müslümanın karşılıklı olarak birbirini öldürdüğü Cemel Vak'ası bir diğeri de Hz. Ali ve Muaviye arasında yaşanan Siffin Savaşıdır. Yaşanan iki savaş sonrası toplum üçe ayrılmıştır. İlk grup devlet başkanı olarak gördükleri Hz. Ali'yi destekleyenler, ikinci grup ona karşı muhalefet olanlar ve üçüncü grup tarafsız kalanlardır. Hz. Osman'ın öldürülmesi, Cemel ve Siffin vak'alarında Müslümanların birbirini öldürmesi "büyük günah" ve "tekkir etme" konularını meydana getirmiştir. Nisa Suresi 93.ayetinde geçen "Bile bile bir Müslümanı öldüren kimse, ebedi olarak cehennemde kalacaktır" ifadesi, büyük günah işleyenin durumu nedir?, mü'min midir, kafir midir, münafık mıdır?, bu kimseler öldüklerinde cehenneme mi cennete mi gidecekler?, cehennemde giden kimse tekrar oradan çıkacak mı gibi birtakım inanç soruları meydana gelmiştir. Müslümanlar Hz. Peygamber dönemindeki huzur ve sakinliğin hakim olduğu ortama alışkın oldukları için yaşanan bu olaylar onları da şaşkına uğratmış ve çok üzmüştür. Aynı zamanda sahabe her problemde soluğu Hz. Peygamber'in yanında alıp sorunlara çözüm bulabildiği için o an içinde bulundukları durum oldukça karmaşık olmuştur. Mürtekb-i kebire konusunda Hariciler aşırı tutum sergileyerek tekkir ederek dışlamacılaşmışlardır. Mürcie ise aşırı uzlaşmacı davranarak mü'min olduğunu söyleyerek ahirete bırakmayı tercih etmiştir. Bu konuda Mu'tezile'yi iki uç arasında ortada görmek mümkündür. Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kimse, ne mü'min ne de kafir; aksine fasıktır. Mu'tezile iman ile küfür arasında üçüncü bir yolu tercih etmiştir. Bu anlayışlarını "el- menzile beyne'l- menzileteyn" ilkesi olarak adlandırmışlardır. Mu'tezile ekolü bu ve benzeri konuların tartışıldığı dönemde ortaya çıkmıştır. [4] 2.2. Farklı Din ve Kültürlerle Karşılaşma İslam, Hz. Peygamber döneminden sonra Arabistan yarımadasının dışına çıkmaya başlamıştır. İlk dört hilde zamanında yapılan fetihler sonucunda İslam coğrafyası hızla yayılmaya başlamıştır. Fethedilen topraklarla beraber orada yaşayan farklı dine mensup insanlar İslam kültürü altına girmiştir. [5] Sosyolojik bir olay olarak Hicaz bölgesinde oluşan İslam kültürü ile Irak bölgesinde oluşan kültür farklılıkları her alanda kendini gösterdiği gibi İslam'ın anlaşılması noktasında da farkı gözler önüne sermiştir. İslam alimleri bu farkın ortaya çıkacağını önceden tespit etmişlerdir. İslam dinine yönelik Horasan, Irak ve İran bölgelerinde yaşayan Mecusi, Hristiyan, Maniheizt ve Yahudi din adamlarından çeşitli sorular gelmiştir. İslam alimleri de merak edilen bu sorulara İslam'ın dünya görüşünü ve inanç şeklini sistematik tarzda usul ve makası oluşturma gayretinde olmuşlardır. Öncü İslam alimlerinin İslam'ı savunma ve anlatma gayesi kelamın ortaya çıkışına yol açmıştır. [6] Fethedilen bu bölgelerdeki geleneksel İslami anlayışlara karşı entelektüel itirazlar ortaya çıkmıştır. Bu durumun önüne geçip İslamlaşma sürecini hızlandırmak isteyen alimler muhataplarıyla aynı seviyede tartışabilmek için akli ön plana çıkarmışlardır. Mu'tezili alimler akli etkin şekilde kullanıp kelami cedel yöntemini kullanmışlardır. Mu'tezili alimler hem diğer din mensupları ile aynı zamanda da Eş'ari, Batını, Cebri ve Mürcii görüşe mensup kişilerle münazaralar yaparak kendi mezheplerinin yayılmasını sağlamışlardır. [7] Mu'tezili din bilginleri materyalist ve düalistlerin görüşlerini eleştirmek için hem neşriyatta hem fikri tartışmalar yaparak İslam'ı savunmuşlardır. İslam'ı tebliğ etmek için Horasan ve Mağrip bölgelerine heyetler göndermişlerdir. Gönderilen heyetler sayesinde birçok insan İslam'a girmiştir. İlk zamanlarda Mu'tezili allimlere karşı çıkan muhalif gruplar Mu'tezile'nin İslam'a yaptıkları hizmet

konusunda görüş birliği sağlamışlardır. [8] 2.3. Felsefi Akımların ve Tercüme Hareketlerinin Etkisi Müslümanlar fetihlerin genişlemesiyle beraber ilk defa hicri II. yüzyılla beraber Yunan felsefesi ile karşılaşmışlardır. Emeviler döneminde başlayan tercüme hareketleri tıp ile sınırlı kalmış daha sonra gelen Abbasi halifeleri Yunan, Hint, Fars düşüncesine ait eserleri Arapçaya tercüme ettirmiştir. Abbasiler devrinde tercümeler tıp ile sınırlı kalmamış büyük felsefi ve teoloji eserleri İslam dünyasına kazandırılmıştır. Abbasi halifesi Me'mun tarafından kurulan Beytül Hikme'nin tercüme faaliyetlerinde büyük etkisi olmuştur. İslam toplumunda hem Mu'tezili alimlerin katkısı hem de Yunan felsefesi tercümeleriyle toplum epey yol katetmiştir. 2.4. İslam'ın Evrensel Mesajı ve Kadim Arap Bilgi ve Kültürünün Yetersizliği Arap milletinin büyük çoğunluğu tarihin uzun yılları çöl şartlarında yaşamışlardır. Toplumda çadırlarda yaşayan kabile kültürü oldukça yaygın olmuştur. Kabile her biri kendi başına müstakil fertlerden daha alt parçalara ayrılamayan birimlerden meydana gelmiş gruptur. Kabileyi kan bağı ilişkisi bir arada tutmaktadır. Bedevi toplumda yaşayan insanlar analitik düşünme, nedensellik, nazar ve istidlal gibi akıl yürütme yöntemlerini pek kullanamamışlardır. İslam öncesi Arap toplumundaki sosyo-kültürel ortamda yaşayan insanların şiir ve edebiyat hariç gelişmiş oldukları bir birikim olmamıştır. Toplumun sebep-sonuç ilişkisini kurabileceği bir ortam oluşmamıştır. Bu sebeple İbn Haldun Arapların ilimden en uzak kimseler olduğunu söylemiştir. Bilindiği üzere sanatlar, ilimler ile medenilik üzerinde paralel bir ilişki bulunmaktadır. Haliyle çöl şartlarında yaşayan bedevi bir toplumdan sanat ve ilim üzerinde gelişmesi de beklenmemelidir. Daha sonra İslam ile tanışan Araplar şehirleşme ve medenileşme konusunda oldukça ilerlemişlerdir. Tabiki İslam'a giriş ile Arap kültürünün tamamen değiştiği de söylenemez. İslami öğretiler ile gelişen kültürler, düşünceler ile mücadele edilmiş olsa da tamamen bir değişim söz konusu olmamıştır. Sonuç olarak bir toplumun yüzyıllardır atalarından gelen inanç, kültür, adet, gelenek ve göreneklerinin bir anda değişmesi ve terk edilmesi mümkün değildir. İslam coğrafyasının yayılıp gelişmesiyle farklı kültür ve dinlerle karşılaşmıştır. Özellikle Harran Medresesi Müslümanların fethinden sonra da bilimsel faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Yaşanan fetihlerle beraber Yunan ve İran'daki geçmiş dini birikimler özellikle Mevali üzerinden Müslüman dini kültürel hayatına dahil olmuştur. [9] Bir diğer medrese ise Cündişapur'dur. İran topraklarının Müslüman coğrafyaya en yakın yerinde bulunan bu medrese İran'daki geçmiş dini ve kültürel birikimi barındırdığı aynı zamanda Yunan kültürünü bir bütün olarak İran kökenli mevali üzerinden Müslüman dini kültürel hayatına dahil etmiştir. [10] Mu'tezili alimler geçmiş bilgi birikimleri yüksek olan bu medreselerden istifade etmişlerdir. Farklı din mensupları ve filozofların İslam inançlarına yönelik soru ve itirazlarına cevaplar üretebilmek amacıyla kendilerini geliştirme gayretinde olmuşlardır. SONUÇ İslam düşüncesi, kelam, felsefe, tasavvuf, hadis ve daha birçok alan Müslümanlara ait orijinal bir birikimdir. Bu alanların dayandıkları kaynak Kur'an ve sünnettir. İslam tarihinin ilk asrında ortaya çıkan siyasi tartışmalar ve bunun sonucunda çıkan iç anlaşmazlıklar farklı düşüncelerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Cemal ve Sıffin Savaşı'na katılanların konumu, mürtekeb-i kebir tartışmaları alimlerin kendi görüşlerini Kur'an ve sünnete dayandırarak akıl yürütme metoduyla kelam ilminin oluşumuna yol açmıştır. Toplumdaki problemler iç sebeplere ve iç dinamiklere bağlı olmuştur. İç sebeplerin yanında fetihlerle beraber farklı kültür ve medeniyetlerle karşılaşılması da kelam ilminin teşekkülüne katkı sağlamıştır. Her düşünce veya oluşum tek bir sebebe bağlı oluşmamıştır. Düşünceler mutlaka önceki ve döneminde olan bir başka düşünceden etkilenmiştir. Aynı zamanda da farklı bir düşünceyi de etkilemiştir. Fakat İslam kelamının başka dini ve felsefi düşüncelerden alışverişi onun orijinalliğini bozmamıştır. KAYNAKÇA Bulut, Halil İbrahim. Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi . Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 6. Basım, 2019. Coşkun, İbrahim. "Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelam'da Tedvin Sürecinin Başlaması". İksad Uluslararası Yayınevi 4 (2022). Çelebi, İlyas. "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri". Kelam Araştırmaları 2/2 (2004). Çelebi, İlyas. "Mu'tezile", Türkiye Diyanet Ansiklopedisi. Düzgün, Şaban Ali. Kelam . Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015. Işık, Kemal. "Mu'tezile'nin İlk Kurucusu Vasil b. Ata ve Büyük Günah Meselesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 24, (1990) Türcan, Galip. "Mu'tezile'nin Ortaya Çıkışı Bağlamında Dini ve Sosyo-Kültürel Çevre". Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 42 (2019). [1] Halil İbrahim Bulut, Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 179. [2] Şaban Ali Düzgün, Kelam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 64. [3] Bulut, Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi , 181-182. [4] Düzgün, Kelam , 68-69. [5]

Düzgün, Kelam , 69. [6] İbrahim Coşkun, "Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelam'da Tedvin Sürecinin Başlaması", İksad Uluslararası Yayınevi 4 (2022), 75. [7] İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", Kelam Araştırmaları 2/2 (2004), 4. [8] Düzgün, Kelam , 70. [9] Coşkun, "Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelam'da Tedvin Sürecinin Başlaması", 78. [10] Galip Türcan, "Mu'tezile'nin Ortaya Çıkışı Bağlamında Dini ve Sosyo-Kültürel Çevre", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 42 (2019), 64.

Mu'tezile'nin ortaya çıkışını ve gelişimini anlayabilmek, toplumdaki dini ve kültürel zeminin yanı sıra ortamdaki sosyo-kültürel ve siyasi çevrenin beraber değerlendirilmesi önemlidir. Araplar dışındaki Müslüman çevre yani mevali, yaşadıkları aynı zamanda Mu'tezile'yi kurdukları Basra'nın ve yakınındaki Kufe'nin dini kültürel ve sosyal bakımdan farklılığa alan açan siyasi ayrışmalara izin veren bu yapı Mu'tezile'nin ortaya çıkmasına imkan tanımıştır. Müslüman toplumda yaşayan mevalinin dini, sosyo-kültürel ve siyasi bütün faaliyetlerinde İran kültüründen destek alması, Yunan felsefesinden faydalanması Mu'tezili düşünce sistemine katkısı yadsınamaz. Mu'tezili ekolünün ortaya çıkışında hem iç hem dış etkenler oldukça etkili olmuştur. Müslüman toplumda yaşanan karışıklıklar, itikadi ve siyasi tartışmalar ekolün ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır.

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2022-2023 GİRİŞ İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an ayetleri Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkan problemlere kolayca çözüm sağlamıştır. Yaşayan Kur'an olarak nitelendirilen Hz. Peygamber zamanında soruların muhatabı her zaman cevap bulmuştur. Fakat Hz. Peygamber vefat ettikten sonra genel olarak hicri birinci asırda ortaya çıkan problemlere Kur'an ve sünnet ışığında çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Akaid, kelam ve itikadi konularda müzakere ve tartışmalar bazı görüş farklılıklarının doğmasına sebep olmuştur. Bir süre sonra bazı grup ve oluşumların kendi temel görüşleri oluşmaya başlamıştır. Tartışma konularının pek çoğu tedvin edilmemiş ve mezheplere dönüşmemiştir. Topluluklarda oluşan düşünceler çoğu zaman siyasi alt temelli olmuştur. İkinci asırdan sonra bu yapı değişmeye başlamış ve beşinci asırla beraber tedvin dönemi başlamıştır. Tedvin dönemi Mu'tezililiğin ortaya çıkışıyla Yunan felsefe eserlerinin Arapça'ya tercüme edilmesine kadar devam etmiştir. Toplumda yaşanan itikadi boyuttaki konular Kur'an ve Sünnet'den metinlerle beraber akabinde akli prensipler oluşturma ve akıl yürütme metotlarını kullanan İslam alimleriyle beraber kelam ilmi oluşmaya başlamıştır. İslam düşüncesinde ortaya çıkan kelami ekollerin temelinde itikadi konuların yanı sıra siyasi, sosyal sebeplerde bulunmaktadır. 1. Mu'tezile'nin İsimlendirme Meselesi Sözlükte "uzaklaştırmak, ayırmak" anlamındaki a-z-l kökünden türeyen Mu'tezile kelimesi "ayrılıp bir köşeye çekilen, uzaklaşan" anlamına gelmektedir. Bu adlandırmanın ne zaman ve kimler için kullanıldığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. [1] En yaygın görüşü zikretmek gerekirse: Rivayete göre Hasan el-Basri Basra mescidinde ders halkasında iken dışarıdan bir adam gelip "Ey imam! Bir topluluk ortaya çıkmış, büyük günah işleyen kafir olduğunu söylüyor ve onları İslam dairesinin dışına çıkarıyor. Bir diğer grup ise büyük günah işleyenlerin ahirette kurtulacağı ümidini veriyor. Bu konu hakkında itikadi durum nedir?" diye sorar. Hasan Basri daha cevap vermeden ders halkasında bulunan Vasil b. Ata şöyle cevap verir. "Büyük günah işleyen bir kimse hakkında kesin olarak mü'mindir ya da kafirdir, diyemem. Belki o iki mertebe arasında bir yeredir. El-menzile beyne'l- menzileteyn yani O, mü'min de değildir kafir de değildir der. Vasil cemaatten ayrılarak mescidin sütunlarına gider. Bunun üzerine hocası Hasan Basri i'tezele 'anna Vasil yani Vasil bizden ayrıldı der. Bu olaydan sonra Vasil ve taraftarlarına Mu'tezile denir. Diğer isimlendirmelerden bazıları ise şunlardır: Adalet ve Tevhid Topluluğu, Hakikat Topluluğu, Kaderiyye, Seneviyye ve Mecusiyye, Cehmiyye, Havariç, Vaidiyye ve Muattıladır. [2] 2. Mu'tezile'nin Doğuşuna Etki Eden Sebepler Mu'tezili fikirlerin oluşumunda iç ve dış faktörler etkili olmuştur. Müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilaflara çözüm arayışı Mu'tezili fikirlerin oluşumuna katkı sağlamıştır. Müslümanların yaşadığı ortamdaki siyasi, sosyal ve kültürel şartlar, mürtekeb-i kebare ve imamet meselesi, Allah'a nispet edilen isim ve sıfatlar, insan fiilleri, halku'l Kur'an bütün bu mevzular siyasi, fikri ve itikadi tartışmalara sebebiyet vermiştir. Fetihlerle genişleyen İslam coğrafyasına farklı din ve inançlara sahip insanlar dahil olmuştur. Bu kişilerin İslam'a karşı yönelttiği çeşitli soruları olmuştur. Bu soru ve itirazlara cevap verilmesi gerekmiştir. Aynı zamanda felsefi meselelerin konu olması ve tercümelerle beraber İslam inancının savunulması şart olmuştur. Bu görevi Mu'tezili alimler üstlenmiştir. Mu'tezile ekolünün teşekkül sürecinde en

etkili olan olay kaçınılmaz şekilde İslam dinine karşı yapılan dış saldırılardır. Savunmanın ise selef metoduyla değil akli ön plana alarak yapılması gerekmiştir. Mu'tezili alimler akli önceleyerek kalam metodunu geliştirmişlerdir. Mu'tezili kalam metodu nakli ve akli aynı anda kullanmayı tercih etmiştir. Gerekli durumlarda aklın ışığı altında nakli tevil etme yoluna gitmişlerdir. Mu'tezile alimleri nasların anlaşılmasında ve toplumdaki problemlere çözüm üretirken akla önem verdiklerinden dolayı özgün bir metoda sahip olmuşlardır. Mu'tezile'nin muhalifleri onları eleştirmek amacıyla Yunan felsefesinin ürünü olduklarını iddia etseler de bu kanıtlanamaz ve isabetsiz bir iddiadan öteye gitmemektedir. Mutezile alimleri Yunan felsefesini benimsememiş veya taklit etmemiştir. Aksine İslam inancına uygun olarak dönüştürmüş, yeniden inşa etmiştir. [3] 2.1. Müslümanlar Arasındaki Siyasi ve Dini İhtilaflar İslam tarihinde Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemi fetihlerle geçmiştir. Müslümanlar İslam'ın yayılmasıyla ve dış tehditlere karşı mücadelelerle meşgul olmuşlardır. Hz. Osman'ın halife olmasıyla beraber Ümeyye oğulları kaybettikleri nüfuzlarını yeniden kazanmışlardır. Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk altı yılı sakin geçmiş olsa da son altı yılı oldukça karışık geçmiştir. Hz. Osman'ın yakın akrabalarını devletin yüksek mevkilerine alması, ganimetlerde akrabalarını fazla gözetmesi birtakım problemlere sebep olmuştur. Ortaya çıkan tartışmalara halifeliğin meşru olup olmaması hakkında sorular meydana getirmiştir. Toplumdaki bu kargaşa Hz. Osman'ın şehit edilmesine sebep olmuştur. İslam toplumunda sükûn ve istikrar dönemi sona ermiştir. Müslümanlar arasında iç çatışmalar başlamıştır. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra hilafet Hz. Ali'ye geçmiştir. Toplumun bazı kesimleri Hz. Ali'den Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmasını talep etmiştir. Hz. Ali dönemine iç karışıklıklar daha da atınca İslam toplumunda dini ve siyasi ayrışmayı derinleştirecek iki büyük tarihi olay yaşanmıştır. Bu olaylardan ilki Hz. Aişe ile Hz. Ali arasında yaşanan birçok Müslümanın karşılıklı olarak birbirini öldürdüğü Cemel Vak'ası bir diğeri de Hz. Ali ve Muaviye arasında yaşanan Siffin Savaşıdır. Yaşanan iki savaş sonrası toplum üçe ayrılmıştır. İlk grup devlet başkanı olarak gördükleri Hz. Ali'yi destekleyenler, ikinci grup ona karşı muhalefet olanlar ve üçüncü grup tarafsız kalanlardır. Hz. Osman'ın öldürülmesi, Cemel ve Siffin vak'alarında Müslümanların birbirini öldürmesi "büyük günah" ve "tekkir etme" konularını meydana getirmiştir. Nisa Suresi 93.ayetinde geçen "Bile bile bir Müslümanı öldüren kimse, ebedi olarak cehennemde kalacaktır" ifadesi, büyük günah işleyenin durumu nedir?, mü'min midir, kafir midir, münafık mıdır?, bu kimseler öldüklerinde cehenneme mi cennete mi gidecekler?, cehennemde giden kimse tekrar oradan çıkacak mı gibi birtakım inanç soruları meydana gelmiştir. Müslümanlar Hz. Peygamber dönemindeki huzur ve sakinliğin hakim olduğu ortama alışkın oldukları için yaşanan bu olaylar onları da şaşkına uğratmış ve çok üzmüştür. Aynı zamanda sahabe her problemde soluğu Hz. Peygamber'in yanında alıp sorunlara çözüm bulabildiği için o an içinde bulundukları durum oldukça karmaşık olmuştur. Mürtekb-i kebir konusunda Hariciler aşırı tutum sergileyerek tekkir ederek dışlamacılaşma girmiştir. Mürcie ise aşırı uzlaşmacı davranarak mü'min olduğunu söyleyerek ahirete bırakmayı tercih etmiştir. Bu konuda Mu'tezile'yi iki uç arasında ortada görmek mümkündür. Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kimse, ne mü'min ne de kafir; aksine fasıktır. Mu'tezile iman ile küfür arasında üçüncü bir yolu tercih etmiştir. Bu anlayışlarını "el- menzile beyne'l- menzileteyn" ilkesi olarak adlandırmışlardır. Mu'tezile ekolü bu ve benzeri konuların tartışıldığı dönemde ortaya çıkmıştır. [4] 2.2. Farklı Din ve Kültürlerle Karşılaşma İslam, Hz. Peygamber döneminden sonra Arabistan yarımadasının dışına çıkmaya başlamıştır. İlk dört hilde zamanında yapılan fetihler sonucunda İslam coğrafyası hızla yayılmaya başlamıştır. Fethedilen topraklarla beraber orada yaşayan farklı dine mensup insanlar İslam kültürü altına girmiştir. [5] Sosyolojik bir olay olarak Hicaz bölgesinde oluşan İslam kültürü ile Irak bölgesinde oluşan kültür farklılıkları her alanda kendini gösterdiği gibi İslam'ın anlaşılması noktasında da farkı gözler önüne sermiştir. İslam alimleri bu farkın ortaya çıkacağını önceden tespit etmişlerdir. İslam dinine yönelik Horasan, Irak ve İran bölgelerinde yaşayan Mecusi, Hristiyan, Maniheizt ve Yahudi din adamlarından çeşitli sorular gelmiştir. İslam alimleri de merak edilen bu sorulara İslam'ın dünya görüşünü ve inanç şeklini sistematik tarzda usul ve makası oluşturma gayretinde olmuşlardır. Öncü İslam alimlerinin İslam'ı savunma ve anlatma gayesi kelamın ortaya çıkışına yol açmıştır. [6] Fethedilen bu bölgelerdeki geleneksel İslami anlayışlara karşı entelektüel itirazlar ortaya çıkmıştır. Bu durumun önüne geçip İslamlaşma sürecini hızlandırmak isteyen alimler muhataplarıyla aynı seviyede tartışabilmek için akli ön plana çıkarmışlardır. Mu'tezili alimler akli etkin şekilde kullanıp kelami cedel yöntemini kullanmışlardır. Mu'tezili alimler hem diğer din

mensupları ile aynı zamanda da Eş'ari, Batını, Cebri ve Mürcii görüşe mensup kişilerle münazaralar yaparak kendi mezheplerinin yayılmasını sağlamışlardır. [7] Mu'tezili din bilginleri materyalist ve düalistlerin görüşlerini eleştirmek için hem neşriyatta hem fikri tartışmalar yaparak İslam'ı savunmuşlardır. İslam'ı tebliğ etmek için Horasan ve Mağrip bölgelerine heyetler göndermişlerdir. Gönderilen heyetler sayesinde birçok insan İslam'a girmiştir. İlk zamanlarda Mu'tezili alimlere karşı çıkan muhalif gruplar Mu'tezile'nin İslam'a yaptıkları hizmet konusunda görüş birliği sağlamışlardır. [8] 2.3. Felsefi Akımların ve Tercüme Hareketlerinin Etkisi Müslümanlar fetihlerin genişlemesiyle beraber ilk defa hicri II. yüzyılla beraber Yunan felsefesi ile karşılaşmışlardır. Emeviler döneminde başlayan tercüme hareketleri tıp ile sınırlı kalmış daha sonra gelen Abbasi halifeleri Yunan, Hint, Fars düşüncesine ait eserleri Arapçaya tercüme ettirmiştir. Abbasiler devrinde tercümeler tıp ile sınırlı kalmamış büyük felsefi ve teoloji eserleri İslam dünyasına kazandırılmıştır. Abbasi halifesi Me'mun tarafından kurulan Beytü'l Hikme'nin tercüme faaliyetlerinde büyük etkisi olmuştur. İslam toplumunda hem Mu'tezili alimlerin katkısı hem de Yunan felsefesi tercümeleriyle toplum epey yol katetmiştir. 2.4. İslam'ın Evrensel Mesajı ve Kadim Arap Bilgi ve Kültürünün Yetersizliği Arap milletinin büyük çoğunluğu tarihin uzun yılları çöl şartlarında yaşamışlardır. Toplumda çadırlarda yaşayan kabile kültürü oldukça yaygın olmuştur. Kabile her biri kendi başına müstakil fertlerden daha alt parçalara ayrılamayan birimlerden meydana gelmiş gruptur. Kabileyi kan bağı ilişkisi bir arada tutmaktadır. Bedevi toplumda yaşayan insanlar analitik düşünme, nedensellik, nazar ve istidlal gibi akıl yürütme yöntemlerini pek kullanamamışlardır. İslam öncesi Arap toplumundaki sosyo-kültürel ortamda yaşayan insanların şiir ve edebiyat hariç gelişmiş oldukları bir birikim olmamıştır. Toplumun sebep-sonuç ilişkisini kurabileceği bir ortam oluşmamıştır. Bu sebeple İbn Haldun Arapların ilimden en uzak kimseler olduğunu söylemiştir. Bilindiği üzere sanatlar, ilimler ile medenilik üzerinde paralel bir ilişki bulunmaktadır. Haliyle çöl şartlarında yaşayan bedevi bir toplumdaki sanat ve ilim üzerinde gelişmesi de beklenmemelidir. Daha sonra İslam ile tanışan Araplar şehirleşme ve medenileşme konusunda oldukça ilerlemişlerdir. Tabiki İslam'a giriş ile Arap kültürünün tamamen değiştiği de söylenemez. İslami öğretiler ile çelişen kültürler, düşünceler ile mücadele edilmiş olsa da tamamen bir değişim söz konusu olmamıştır. Sonuç olarak bir toplumun yüzyıllardır atalarından gelen inanç, kültür, adet, gelenek ve göreneklerinin bir anda değişmesi ve terk edilmesi mümkün değildir. İslam coğrafyasının yayılıp gelişmesiyle farklı kültür ve dinlerle karşılaşmıştır. Özellikle Harran Medresesi Müslümanların fethinden sonra da bilimsel faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Yaşanan fetihlerle beraber Yunan ve İran'daki geçmiş dini birikimler özellikle Mevali üzerinden Müslüman dini kültürel hayatına dahil olmuştur. [9] Bir diğer medrese ise Cündişapur'dur. İran topraklarının Müslüman coğrafyaya en yakın yerinde bulunan bu medrese İran'daki geçmiş dini ve kültürel birikimi barındırdığı aynı zamanda Yunan kültürünü bir bütün olarak İran kökenli mevali üzerinden Müslüman dini kültürel hayatına dahil etmiştir. [10] Mu'tezili alimler geçmiş bilgi birikimleri yüksek olan bu medreselerden istifade etmişlerdir. Farklı din mensupları ve filozofların İslam inançlarına yönelik soru ve itirazlarına cevaplar üretebilmek amacıyla kendilerini geliştirme gayretinde olmuşlardır. SONUÇ İslam düşüncesi, kelim, felsefe, tasavvuf, hadis ve daha birçok alan Müslümanlara ait orijinal bir birikimdir. Bu alanların dayandıkları kaynak Kur'an ve sünnettir. İslam tarihinin ilk asrında ortaya çıkan siyasi tartışmalar ve bunun sonucunda çıkan iç anlaşmazlıklar farklı düşüncelerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Cemel ve Sıffin Savaşı'na katılanların konumu, mürtebib-i kebir tartışmaları alimlerin kendi görüşlerini Kur'an ve sünnete dayandırarak akıl yürütme metoduyla kelim ilminin oluşumuna yol açmıştır. Toplumdaki problemler iç sebeplere ve iç dinamiklere bağlı olmuştur. İç sebeplerin yanında fetihlerle beraber farklı kültür ve medeniyetlerle karşılaşılması da kelim ilminin teşekkülüne katkı sağlamıştır. Her düşünce veya oluşum tek bir sebebe bağlı oluşmamıştır. Düşünceler mutlaka önceki ve döneminde olan bir başka düşünceden etkilenmiştir. Aynı zamanda da farklı bir düşünceyi de etkilemiştir. Fakat İslam kelamının başka dini ve felsefi düşüncelerden alışverişi onun orijinalliğini bozmamıştır. KAYNAKÇA Bulut, Halil İbrahim. Düinden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi . Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 6. Basım, 2019. Coşkun, İbrahim. "Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelam'da Tedvin Sürecinin Başlaması". İksad Uluslararası Yayınevi 4 (2022). Çelebi, İlyas. "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri". Kelim Araştırmaları 2/2 (2004). Çelebi, İlyas. "Mu'tezile", Türkiye Diyanet Ansiklopedisi. Düzgün, Şaban Ali. Kelam . Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015. Işık, Kemal. "Mu'tezile'nin İlk Kurucusu

Vasıl b. Ata ve Büyük Günah Meselesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 24, (1990) Türcan, Galip. "Mu'tezile'nin Ortaya Çıkışı Bağlamında Dini ve Sosyo-Kültürel Çevre". Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 42 (2019). [1] Halil İbrahim Bulut, Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 179. [2] Şaban Ali Düzgün, Kelam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 64. [3] Bulut, Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi , 181-182. [4] Düzgün, Kelam , 68-69. [5] Düzgün, Kelam , 69. [6] İbrahim Coşkun, "Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelam'da Tedvin Sürecinin Başlaması", İksad Uluslararası Yayınevi 4 (2022), 75. [7] İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", Kelam Araştırmaları 2/2 (2004), 4. [8] Düzgün, Kelam , 70. [9] Coşkun, "Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelam'da Tedvin Sürecinin Başlaması", 78. [10] Galip Türcan, "Mu'tezile'nin Ortaya Çıkışı Bağlamında Dini ve Sosyo-Kültürel Çevre", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 42 (2019), 64.

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2022-2023

## GİRİŞ

İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an ayetleri Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkan problemlere kolayca çözüm sağlamıştır. Yaşayan Kur'an olarak nitelendirilen Hz. Peygamber zamanında soruların muhatabı her zaman cevap bulmuştur. Fakat Hz. Peygamber vefat ettikten sonra genel olarak hicri birinci asırda ortaya çıkan problemlere Kur'an ve sünnet ışığında çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Akaid, kelam ve itikadi konularda müzakere ve tartışmalar bazı görüş farklılıklarının doğmasına sebep olmuştur. Bir süre sonra bazı grup ve oluşumların kendi temel görüşleri oluşmaya başlamıştır. Tartışma konularının pek çoğu tedvin edilmemiş ve mezheplere dönüşmemiştir. Topluluklarda oluşan düşünceler çoğu zaman siyasi alt temelli olmuştur. İkinci asırdan sonra bu yapı değişmeye başlamış ve beşinci asırla beraber tedvin dönemi başlamıştır. Tedvin dönemi Mu'tezililiğin ortaya çıkışıyla Yunan felsefe eserlerinin Arapça'ya tercüme edilmesine kadar devam etmiştir. Toplumda yaşanan itikadi boyuttaki konular Kur'an ve Sünnet'den metinlerle beraber akabinde akli prensipler oluşturma ve akıl yürütme metotlarını kullanan İslam alimleriyle beraber kelam ilmi oluşmaya başlamıştır. İslam düşüncesinde ortaya çıkan kelami ekollerin temelinde itikadi konuların yanı sıra siyasi, sosyal sebeplerde bulunmaktadır.

### 1. Mu'tezile'nin İsimlendirme Meselesi

Sözlükte "uzaklaştırmak, ayırmak" anlamındaki a-z-l kökünden türeyen Mu'tezile kelimesi "ayrılıp bir köşeye çekilen, uzaklaşan" anlamına gelmektedir. Bu adlandırmanın ne zaman ve kimler için kullanıldığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. [1] En yaygın görüşü zikretmek gerekirse: Rivayete göre Hasan el-Basri Basra mescidinde ders halkasında iken dışarıdan bir adam gelip "Ey imam! Bir topluluk ortaya çıkmış, büyük günah işleyen kafir olduğunu söylüyor ve onları İslam dairesinin dışına çıkarıyor. Bir diğer grup ise büyük günah işleyenlerin ahirette kurtulacağı ümidini veriyor. Bu konu hakkında itikadi durum nedir?" diye sorar. Hasan Basri daha cevap vermeden ders halkasında bulunan Vasıl b. Ata şöyle cevap verir. "Büyük günah işleyen bir kimse hakkında kesin olarak mü'mindir ya da kafirdir, diyemem. Belki o iki mertebe arasında bir yerdedir. El-menzile beyne'l- menzileteyn yani O, mü'min de değildir kafir de değildir der. Vasıl cemaatten ayrılarak mescidin sütunlarına gider. Bunun üzerine hocası Hasan Basri i'tezele 'anna Vasıl yani Vasıl bizden ayrıldı der. Bu olaydan sonra Vasıl ve taraftarlarına Mu'tezile denir. Diğer isimlendirmelerden bazıları ise şunlardır: Adalet ve Tevhid Topluluğu, Hakikat Topluluğu, Kaderiyye, Seneviyye ve Mecusiyye, Cehmiyye, Havariç, Vaidiyye ve Muattıladır. [2]

### 2. Mu'tezile'nin Doğuşuna Etki Eden Sebepler

Mu'tezili fikirlerin oluşumunda iç ve dış faktörler etkili olmuştur. Müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilaflara çözüm arayışı Mu'tezili fikirlerin oluşumuna katkı sağlamıştır. Müslümanların yaşadığı ortamadaki siyasi, sosyal ve kültürel şartlar, mürtekeb-i kebir ve imamet meselesi, Allah'a nispet edilen isim ve sıfatlar, insan fiilleri, halku'l Kur'an bütün bu mevzular siyasi, fikri ve itikadi tartışmalara sebebiyet vermiştir. Fetihlerle genişleyen

İslam coğrafyasına farklı din ve inançlara sahip insanlar dahil olmuştur. Bu kişilerin İslam'a karşı yönelttiği çeşitli soruları olmuştur. Bu soru ve itirazlara cevap verilmesi gerekmiştir. Aynı zamanda felsefi meselelerin konu olması ve tercümelerle beraber İslam inancının savunulması şart olmuştur. Bu görevi Mu'tezili alimler üstlenmiştir. Mu'tezile ekolünün teşekkül sürecinde en etkili olan olay kaçınılmaz şekilde İslam dinine karşı yapılan dış saldırılardır. Savunmanın ise selef metoduyla değil aklı ön plana alarak yapılması gerekmiştir. Mu'tezili alimler aklı önceleyerek kelim metodunu geliştirmişlerdir. Mu'tezili kelam metodu nakli ve aklı aynı anda kullanmayı tercih etmiştir. Gerektiği durumlarda aklın ışığı altında nakli tevil etme yoluna gitmişlerdir. Mu'tezile alimleri nasların anlaşılmasında ve toplumdaki problemlere çözüm üretirken akla önem verdiklerinden dolayı özgün bir metoda sahip olmuşlardır. Mu'tezile'nin muhalifleri onları eleştirmek amacıyla Yunan felsefesinin ürünü olduklarını iddia etseler de bu kanıtlanamaz ve isabetsiz bir iddiadan öteye gitmemektedir. Mutezile alimleri Yunan felsefesini benimsememiş veya taklit etmemiştir. Aksine İslam inancına uygun olarak dönüştürmüş, yeniden inşa etmiştir. [3]

### 2.1. Müslümanlar Arasındaki Siyasi ve Dini İhtilaflar

İslam tarihinde Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemi fetihlerle geçmiştir. Müslümanlar İslam'ın yayılmasıyla ve dış tehditlere karşı mücadelelerle meşgul olmuşlardır. Hz. Osman'ın halife olmasıyla beraber Ümeyye oğulları kaybettikleri nüfuzlarını yeniden kazanmışlardır. Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk altı yılı sakin geçmiş olsa da son altı yılı oldukça karışık geçmiştir. Hz. Osman'ın yakın akrabalarını devletin yüksek mevkilerine alması, ganimetlerde akrabalarını fazla gözetmesi birtakım problemlere sebep olmuştur. Ortaya çıkan tartışmalara halifeliğin meşru olup olmaması hakkında sorular meydana getirmiştir. Toplumdaki bu kargaşa Hz. Osman'ın şehit edilmesine sebep olmuştur. İslam toplumunda sükûn ve istikrar dönemi sona ermiştir. Müslümanlar arasında iç çatışmalar başlamıştır. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra hilafet Hz. Ali'ye geçmiştir. Toplumun bazı kesimleri Hz. Ali'den Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmasını talep etmiştir. Hz. Ali dönemine iç karışıklıklar daha da atınca İslam toplumunda dini ve siyasi ayrışmayı derinleştirecek iki büyük tarihi olay yaşanmıştır. Bu olaylardan ilki Hz. Aişe ile Hz. Ali arasında yaşanan birçok Müslümanın karşılıklı olarak birbirini öldürdüğü Cemel Vak'ası bir diğeri de Hz. Ali ve Muaviye arasında yaşanan Siffin Savaşıdır. Yaşanan iki savaş sonrası toplum üçe ayrılmıştır. İlk grup devlet başkanı olarak gördükleri Hz. Ali'yi destekleyenler, ikinci grup ona karşı muhalefet olanlar ve üçüncü grup tarafsız kalanlardır. Hz. Osman'ın öldürülmesi, Cemel ve Siffin vak'alarında Müslümanların birbirini öldürmesi "büyük günah" ve "tekfir etme" konularını meydana getirmiştir. Nisa Suresi 93.ayetinde geçen "Bile bile bir Müslümanı öldüren kimse, ebedi olarak cehennemde kalacaktır" ifadesi, büyük günah işleyeninin durumu nedir?, mü'min midir, kafir midir, münafık mıdır?, bu kimseler öldüklerinde cehenneme mi cennete mi gidecekler?, cehennemde giden kimse tekrar oradan çıkacak mı gibi birtakım inanç soruları meydana gelmiştir. Müslümanlar Hz. Peygamber dönemindeki huzur ve sakinliğin hakim olduğu ortama alışkın oldukları için yaşanan bu olaylar onları da şaşkına uğratmış ve çok üzmüştür. Aynı zamanda sahabe her problemde soluğu Hz. Peygamber'in yanında alıp sorunlara çözüm bulabildiği için o an içinde bulundukları durum oldukça karmaşık olmuştur. Mürtekb-i kebire konusunda Hariciler aşırı tutum sergileyerek tekfir ederek dışlamacılığa girmiştir. Mürcie ise aşırı uzlaşmacı davranarak mü'min olduğunu söyleyerek ahirete bırakmayı tercih etmiştir. Bu konuda Mu'tezile'yi iki uç arasında ortada görmek mümkündür. Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kimse, ne mü'min ne de kafir; aksine fasıktır. Mu'tezile iman ile küfür arasında üçüncü bir yolu tercih etmiştir. Bu anlayışlarını "el- menzile beyne'l- menzileteyn" ilkesi olarak adlandırmışlardır. Mu'tezile ekolü bu ve benzeri konuların tartışıldığı dönemde ortaya çıkmıştır. [4]

### 2.2. Farklı Din ve Kültürlerle Karşılaşma

İslam, Hz. Peygamber döneminden sonra Arabistan yarımadasının dışına çıkmaya başlamıştır. İlk dört hilde zamanında yapılan fetihler sonucunda İslam coğrafyası hızla yayılmaya başlamıştır. Fethedilen topraklarla beraber orada yaşayan farklı dine mensup insanlar İslam kültürü altına girmiştir. [5] Sosyolojik bir olay olarak Hicaz bölgesinde oluşan İslam kültürü ile Irak bölgesinde oluşan kültür farklılıkları her alanda kendini gösterdiği gibi İslam'ın anlaşılması noktasında da farkı gözler önüne sermiştir. İslam alimleri bu farkın ortaya çıkacağını

önceden tespit etmişlerdir. İslam dinine yönelik Horasan, Irak ve İran bölgelerinde yaşayan Mecusi, Hristiyan, Maniheist ve Yahudi din adamlarından çeşitli sorular gelmiştir. İslam alimleri de merak edilen bu sorulara İslam'ın dünya görüşünü ve inanç şeklini sistematik tarzda usul ve makasıdı oluşturma gayretinde olmuşlardır. Öncü İslam alimlerinin İslam'ı savunma ve anlatma gayesi kelamın ortaya çıkışına yol açmıştır. [6]

Fethedilen bu bölgelerdeki geleneksel İslami anlayışlara karşı entelektüel itirazlar ortaya çıkmıştır. Bu durumun önüne geçip İslamlaşma sürecini hızlandırmak isteyen alimler muhataplarıyla aynı seviyede tartışabilmek için akli ön plana çıkarmışlardır. Mu'tezili alimler akli etkin şekilde kullanıp kelami cedel yöntemini kullanmışlardır. Mu'tezili alimler hem diğer din mensupları ile aynı zamanda da Eş'ari, Batini, Cebri ve Mürcii görüşe mensup kişilerle münazaralar yaparak kendi mezheplerinin yayılmasını sağlamışlardır. [7]

Mu'tezili din bilginleri materyalist ve düalistlerin görüşlerini eleştirmek için hem neşriyatta hem fikri tartışmalar yaparak İslam'ı savunmuşlardır. İslam'ı tebliğ etmek için Horasan ve Mağrip bölgelerine heyetler göndermişlerdir. Gönderilen heyetler sayesinde birçok insan İslam'a girmiştir. İlk zamanlarda Mu'tezili allimlere karşı çıkan muhalif gruplar Mu'tezile'nin İslam'a yaptıkları hizmet konusunda görüş birliği sağlamışlardır. [8]

### 2.3. Felsefi Akımların ve Tercüme Hareketlerinin Etkisi

Müslümanlar fetihlerin genişlemesiyle beraber ilk defa hicri II. yüzyılla beraber Yunan felsefesi ile karşılaşmışlardır. Emeviler döneminde başlayan tercüme hareketleri tıp ile sınırlı kalmış daha sonra gelen Abbasi halifeleri Yunan, Hint, Fars düşüncesine ait eserleri Arapçaya tercüme ettirmiştir. Abbasiler devrinde tercümeler tıp ile sınırlı kalmamış büyük felsefi ve teoloji eserleri İslam dünyasına kazandırılmıştır. Abbasi halifesi Me'mun tarafından kurulan Beytü'l Hikme'nin tercüme faaliyetlerinde büyük etkisi olmuştur. İslam toplumunda hem Mu'tezili alimlerin katkısı hem de Yunan felsefesi tercümeleriyle toplum epey yol katetmiştir.

### 2.4. İslam'ın Evrensel Mesajı ve Kadim Arap Bilgi ve Kültürünün Yetersizliği

Arap milletinin büyük çoğunluğu tarihin uzun yılları çöl şartlarında yaşamışlardır. Toplumda çadırlarda yaşayan kabile kültürü oldukça yaygın olmuştur. Kabile her biri kendi başına müstakil fertlerden daha alt parçalara ayıramayan birimlerden meydana gelmiş gruptur. Kabileyi kan bağı ilişkisi bir arada tutmaktadır. Bedevi toplumda yaşayan insanlar analitik düşünme, nedensellik, nazar ve istidlal gibi akıl yürütme yöntemlerini pek kullanamamışlardır. İslam öncesi Arap toplumundaki sosyo-kültürel ortamda yaşayan insanların şiir ve edebiyat hariç gelişmiş oldukları bir birikim olmamıştır. Toplumun sebep-sonuç ilişkisini kurabileceği bir ortam oluşmamıştır. Bu sebeple İbn Haldun Arapların ilimden en uzak kimseler olduğunu söylemiştir. Bilindiği üzere sanatlar, ilimler ile medenilik üzerinde paralel bir ilişki bulunmaktadır. Haliyle çöl şartlarında yaşayan bedevi bir toplumdaki sanat ve ilim üzerinde gelişmesi de beklenmemelidir. Daha sonra İslam ile tanışan Araplar şehirleşme ve medenileşme konusunda oldukça ilerlemişlerdir. Tabiki İslam'a giriş ile Arap kültürünün tamamen değiştiği de söylenemez. İslami öğretiler ile gelişen kültürler, düşünceler ile mücadele edilmiş olsa da tamamen bir değişim söz konusu olmamıştır. Sonuç olarak bir toplumun yüzyıllardır atalarından gelen inanç, kültür, adet, gelenek ve göreneklerinin bir anda değişmesi ve terk edilmesi mümkün değildir. İslam coğrafyasının yayılıp gelişmesiyle farklı kültür ve dinlerle karşılaşmıştır. Özellikle Harran Medresesi Müslümanların fethinden sonra da bilimsel faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Yaşanan fetihlerle beraber Yunan ve İran'daki geçmiş dini birikimler özellikle Mevali üzerinden Müslüman dini kültürel hayatına dahil olmuştur. [9] Bir diğer medrese ise Cündişapur'dur. İran topraklarının Müslüman coğrafyaya en yakın yerinde bulunan bu medrese İran'daki geçmiş dini ve kültürel birikimi barındırdığı aynı zamanda Yunan kültürünü bir bütün olarak İran kökenli mevali üzerinden Müslüman dini kültürel hayatına dahil etmiştir. [10] Mu'tezili alimler geçmiş bilgi birikimleri yüksek olan bu medreselerden istifade etmişlerdir. Farklı din mensupları ve filozofların İslam inançlarına yönelik soru ve itirazlarına cevaplar üretebilmek amacıyla kendilerini geliştirme gayretinde olmuşlardır.

### SONUÇ

İslam düşüncesi, kelim, felsefe, tasavvuf, hadis ve daha birçok alan Müslümanlara ait orijinal bir birikimdir. Bu alanların dayandıkları kaynak Kur'an ve sünnettir. İslam tarihinin ilk asrında ortaya çıkan siyasi tartışmalar ve bunun sonucunda çıkan iç anlaşmazlıklar farklı düşüncelerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Cemel ve Siffin Savaşı'na katılanların konumu, mürtekeb-i kebre tartışmaları alimlerin kendi görüşlerini Kur'an ve sünnete dayandırarak akıl yürütme metoduyla kelim ilminin oluşumuna yol açmıştır. Toplumdaki problemler iç sebeplere ve iç dinamiklere bağlı olmuştur. İç sebeplerin yanında fetihlerle beraber farklı kültür ve medeniyetlerle karşılaşılması da kelim ilminin teşekkülüne katkı sağlamıştır. Her düşünce veya oluşum tek bir sebebe bağlı oluşmamıştır. Düşünceler mutlaka önceki ve döneminde olan bir başka düşünceden etkilenmiştir. Aynı zamanda da farklı bir düşünceyi de etkilemiştir. Fakat İslam kelamının başka dini ve felsefi düşüncelerden alışverişi onun orijinalliğini bozmamıştır.

#### KAYNAKÇA

Bulut, Halil İbrahim. Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi . Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 6. Basım, 2019.

Coşkun, İbrahim. "Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelam'da Tedvin Sürecinin Başlaması". İksad Uluslararası Yayınevi 4 (2022).

Çelebi, İlyas. "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri". Kelam Araştırmaları 2/2 (2004).

Çelebi, İlyas. "Mu'tezile", Türkiye Diyanet Ansiklopedisi.

Düzgün, Şaban Ali. Kelam . Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.

İşık, Kemal. "Mu'tezile'nin İlk Kurucusu Vasil b. Ata ve Büyük Günah Meselesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 24, (1990)

Türcan, Galip. "Mu'tezile'nin Ortaya Çıkışı Bağlamında Dini ve Sosyo-Kültürel Çevre". Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 42 (2019).

[1] Halil İbrahim Bulut, Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 179. [2] Şaban Ali Düzgün, Kelam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 64. [3] Bulut, Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi , 181-182. [4] Düzgün, Kelam , 68-69. [5] Düzgün, Kelam , 69. [6] İbrahim Coşkun, "Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelam'da Tedvin Sürecinin Başlaması", İksad Uluslararası Yayınevi 4 (2022), 75. [7] İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", Kelam Araştırmaları 2/2 (2004), 4. [8] Düzgün, Kelam , 70. [9] Coşkun, "Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelam'da Tedvin Sürecinin Başlaması", 78. [10] Galip Türcan, "Mu'tezile'nin Ortaya Çıkışı Bağlamında Dini ve Sosyo-Kültürel Çevre", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 42 (2019), 64.

[1] Halil İbrahim Bulut, Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 179.

[2] Şaban Ali Düzgün, Kelam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 64.

[3] Bulut, Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi , 181-182.

[4] Düzgün, Kelam , 68-69.

[5] Düzgün, Kelam , 69.

[6] İbrahim Coşkun, "Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelam'da Tedvin Sürecinin Başlaması", İksad Uluslararası Yayınevi 4 (2022), 75.

[7] İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", Kelam Araştırmaları 2/2 (2004), 4.

[8] Düzgün, Kelam , 70.

[9] Coşkun, "Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelam'da Tedvin Sürecinin Başlaması", 78.

[10] Galip Türcan, "Mu'tezile'nin Ortaya Çıkışı Bağlamında Dini ve Sosyo-Kültürel Çevre", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 42 (2019), 64.